

Ж. Ю. Даюк

Аналіз діяльності Кременецького ліцею ХІХ століття іноземними дослідниками

У статті аналізується діяльність Кременецького ліцею Південно-Західного регіону, який сприяв підняттю культурно-освітнього рівня серед широких мас населення. Він відіграв важливу роль у формуванні освіти та подальшому створенні умов для розвитку її у цьому краї.

Ключові слова: освіта, оцінка, культура, ліцей, викладач, дослідник, діяч, незалежність.

Актуальність дослідження. Проблема аналізу виникнення та діяльності Кременецького ліцею початку ХІХ століття викликає великий інтерес у науковців, широкої громадськості. Це – природно. Дослідження цієї доби в історії України має виняткове значення.

Історичний досвід минулого й особливо події сучасної епохи Української держави, що характеризуються бурхливим пробудженням і зростанням національної свідомості громадян, розбудовою державності і супутніми їм процесами різкого загострення політичного та соціально-економічного життя, вимагають нових підходів до з’ясування і розкриття проблем духовно-культурного відродження, національного виховання, ролі релігії і церкви у цих процесах.

Актуальне значення має розкриття питань, над якими працювало багато дослідників, істориків та науковців. Серед них: М. Василенко, С. Чуйко, С. Коляденко, А. Холмський, А. Лопухівська, М. Rolle, Е. Kula, К. Riwonski. *Предметом дослідження* цієї теми є аналіз діяльності Кременецького ліцею, який був даний іноземними дослідниками.

Основні завдання досліджуваної нами теми полягають у такому:

- розкриття полонізаторського характеру навчання з точки зору російських та польських діячів;
- аналіз впливу релігії на учнів Кременецької гімназії;
- проблема ополячення Південно-Західного регіону України;
- вплив політичних подій на навчання та виховання ліцеїстів.

У джерельних виданнях простежується полеміка польських та російських авторів [6]. Суть звинувачень росіян до Кременецького ліцею зводиться до того, ніби таке навчання сприяло полонізації краю та навертало молодь до протизаконної політичної діяльності.

Що, на їхню думку, вказувало на колонізаторський характер навчання? Ще в перші роки існування гімназії в середовищі росіян, а особливо серед православного духовенства, виникли розмови про те, що Т. Чацький у своїх колонізаторських устремліннях зайшов настільки далеко, що робить усе для того, аби в школах подільських та волинських була тільки «наука польська» і учні та викладачі поляки [1].

Ці звинувачення, зважаючи на утвердження Росії в краї, можна пов'язати з неприязню до особи Т. Чацького, яка виходила від намірів цих кіл бачити на посаді візитатора «родового росіянина». Таке твердження знаходимо в працях російських авторів щодо національного характеру навчання того часу.

Щоправда, у дискусії, що розгорнулася, є й деякі особливості. Зокрема знову зазначається, що викладачами в ліцеї були поляки або уніати, а мова викладання – польська (так, професор Е. Словацький у промові «Про потребу вдосконалення народної мови та вживання рідної у викладанні наук» підкреслював, що посилена увага до польської мови ще з початків панування Станіслава-Августа повинна бути продовжена, незважаючи на усі труднощі)[3].

Водночас Т. Чацького звинувачували і в тому, що не було організоване видання нових підручників, а ті, за якими велося викладання [2], були впровадженні ще в часи функціонування Комісії народної освіти

(Едукаційної) [9]. Таким чином, навіть під російським пануванням на Волині в галузі освіти продовжувалось використання методів, запроваджених ще польською комісією.

Що стосується учнів, то в цих роботах зазначається, що це, як правило, були поляки-католики. Однак тут вже знаходимо свідчення про те, ніби Т. Чацький сприяв тому, аби в школах виховувались уніати і росіяни, які, таким чином, серед переважаючих чисельно поляків утрачали з часом окремі риси, тобто полонізувалися. До того ж, православні не вчили окремо історії релігії, а слухали цей курс разом з католиками, а релігійні служби слухали в гімназійному костелі [5].

Хоча стосовно інших шкіл польські автори не мають що сказати, але припускають, що Т. Чацький не міг бути проти викладання релігійних наук учням православного обряду їхніми духовними пасторами. «А якщо ліцеїст бажав іти у костел на урочисту службу з музикою, яку можна було порівняти із справжнім концертом, замість того, аби йти до пустої церкви – хіба треба цьому дивуватись?» – запитують вони. Тогочасні пам'ятки також відзначають, що певна кількість росіян постійно відвідувала ліцейний костел. За прикладом старших відповідним чином робила і дівтора, і «ніхто не вважав це невідповідним чи шкідливим для російської народності» [8].

Про справжні результати описаного вище навчання довідуємося із такого епізоду. Коли в 1820 році міністрові освіти Голіцину доповіли, що православні не вивчають окремо релігійних наук і разом з іншими ліцеїстами ходять до костелу, то на свій запит він отримав відповідь, що учні, сини російських урядовців та військових, наприклад, Марченко, Воскобойніков і багато інших чудово володіють польською мовою і навіть пишуть нею подання і клопотання до уряду.

Потрібно навести і статистику росіян, які навчалися у волинських школах: у ліцеї – 34, у Житомирській школі – 27, в Овручі – 19, у Любарі – 16, у Межиріччі – 8, у Бердичеві – 8, у Володимирі – 5, у Луцьку – 4, у Теофіполі – 3, у Клевани і в Олиці по 2 особи [3].

Отже, поляки роблять такий висновок. Якщо в ліцеї з 600 вихованців 34 – росіяни, не дивно, що, незважаючи на лояльне ставлення шкільного керівництва, вони ополячувалися. І у відповідь на закиди у виключно польському характері шкіл та викладачів заявляють, що не могло бути інакше. По-перше, Т. Чацький запрошував польських викладачів не тому, що іноземець міг краще викладати, а для того, щоби той, хто хотів досягти справжніх знань, міг навчатися без перекладачів, у яких, тим більше, відчувався кадровий дефіцит. А по-друге, хай би навіть така мета була, засновник гімназії і його послідовники не приховували цього, саме їх праця була санкціонована тодішньою російською владою. Сам міністр освіти Завадовський зазначив, що південно-західний край повинен бути регіоном польської школи і цивілізації. Та й зрештою, на самому початку царювання Олександра I було визнано ці провінції регіоном польськості. Тому польські дослідники цілком погоджуються з твердженням одного з російських монографістів, який писав: «Невідомо, чи в полонізації Волині, Поділля і України належить більше звинувачувати А. Чарторийського і Т. Чацького чи, владу, яка всі постанови цих діячів легалізувала, уповноважила, надаючи їм сили закону» [4].

Треба сказати, що «польський дух» навчання зберігався деякою мірою і після поразки повстання 1830 року уже в російських школах. На характер такої освіти, як уже зазначилося, вплинуло те, що майнове становище поляків після розділу Польщі і до 1830 року майже не зазнало змін. Російська сторона до 1838-39 рр. залишила їх господарями у південно-західному краї.

Оскільки в росіян не було достатньої кількості викладачів серед своїх, вони змушені були запрошувати несимпатичних їм учителів «минулої епохи», у тому числі й кременчан. Зокрема у тому ж Київському університеті в 1834 році з 20 професорів 16 осіб було з ліцею. У відкритій у 1832 році Луцькій гімназії значна частина кафедр була зайнята поляками. Так стверджують ті ж В. Шульгін і С. Владімірський-Буданов, але, не маючи списків учителів середніх шкіл, важко говорити, що саме так і було.

Отже, навіть після 1830 року створювалися, образно кажучи, нові «освітні будівлі» на старому фундаменті. Про те, що після 1830 року освіта залишилася засобом підтримки польськості, оскільки більша частина учнів була тоді поляками, а їхня національна солідарність – досить стійкою і поза заняттями, вказують французький дослідник Д. Бовта та польський Ф. Равіта-Гавронський, який у передмові до книги А. Андржейовського «*Ramoty Starego Detiuka o Wolyni*» зазначає, що вже не стало ліцею, були закриті школи у Вінниці, Умані, Межиріччі, а ще довго, до половини ХІХ ст., у реформованих уже школах носився над ними дух Т. Чацького. Такі відголоски залишилися і в відкритій за Т. Чацького київській гімназії, де в навчанні панувала культивована ним система взаємодопомоги, а учнівські забави (ігри, маївки), невідомі для російської школи, упроваджені у школах Т. Чацького на початку ХІХ ст., дожили аж до 1864 р. [7].

Що стосується оцінок тих моментів, які, на думку російських авторів, наvertsали шкільну молодь на шлях політики, то тут в їх судженнях немає одностайності. В. Шульгін, наприклад, оцінює саму систему навчання більш відсторонено, схильючись до думки, що польські школи значною мірою сприяли 1830 рокові, але це сталося тому, що послідовники Т. Чацького спотворили його мету [6].

З цим не погоджується С. Владімірський-Буданов, вказуючи, що вже сам статут гімназії містить непедагогічні пункти такі, як збори, вибори, виголошення промов, учнівські суди і т. п. Ці методи використовувала ще польська комісія народної освіти, бо це наvertsає учнів до давніх предків, до часів єдиної Польщі. Правда, пізніше вже і В. Шульгін також пише, що «лише повстання 1830 року відкрило владі очі на хитрого колонізатора Західної Росії кн. А. Чарторийського і його союзника Т. Чацького. У такий спосіб (за допомогою шкіл) вони полонізували і латинізували південно-західні губернії Росії» [1], а про те «Сколь успешно велись дела ополчения молодежи в школах Виленского ученого округа», – пише П. Голубовський, – «видно из дел Комиссии Новосильцева, проливающих яркий свет на это

темное пятно западнорусской исторической жизни. Из этих дел видно, что в 1805 г. еще нужно было вербовать учеников в польские легионы, в 1818 г. они уже добровольно обрекали себя в жертву отечеству, а в 1824 году во имя Польши совершали уголовные политические преступления» [3].

Хочеться звернути увагу і на ще одне питання, яке мусило виникнути в ході вивчення польських та російських джерел. Навіть при самому прискіпливому опрацюванні не знаходимо в них абсолютно ніяких згадок про Україну як етнос. На жаль, у цьому відношенні на неї починають звертати увагу лише після поразки повстання 1831 року у колах польських емігрантів в Парижі, де дехто навіть намагається запровадити українську моду в літературі (повість «Козак», роман історичний (1836)). Серед поетів-емігрантів, у творчості яких Україна дуже багато значить, виділяється Юліуш Словацький (кременчанин, до речі): його бачення України глибоко проникає у польську свідомість. Пізніше українські традиції культивуються невеликою групою польських емігрантів з околиць Львова, але про поступове пробудження незначної кількості української інтелігенції можна говорити, напевно, з початком 1840-х років, коли на посади вчителів у російські школи вперше прийшла частина інтелігенції – вихідців з українського духовенства або купців. (У 1844 році до Києва на викладацьку роботу прибуває М. Костомаров, який до цього працював учителем нової історії в Рівненській гімназії.) На такій же посаді в Луцькій гімназії працює П. Куліш. Діяльність їх сприяла пробудженню української свідомості (згадаймо Кирило-Мефодіївське братство, твір М. Костомарова «Книга буття українського народу»). Свій внесок у пробудження українського духу вносили і пов'язані з празьким слов'янським комітетом польські пропагандисти – галичани. Поет Т. Падура сприяє зацікавленості українським фольклором та народною музикою.

Але це поступове пробудження незначної кількості української інтелігенції було дуже повільним. Тому можна вважати, що цей період був

часом боротьби між двома поневолювачами – росіянами, що стали господарями краю, та поляками, які мали фактично всю владу в своїх руках.

Українські душі були ставкою у цій боротьбі, бо ні в перших, ні в других не виникало навіть думки (незважаючи на те, що основною масою населення були українці) використовувати мову цієї більшості, зокрема в церковній службі. Обмінюючись думками та аргументами, обидві сторони прагнули довести лише те, що українська мова – це діалект їх власної.

Отже, побіжний погляд на національний склад учнів тогочасних навчальних закладів дає розгадку про саму суть тодішньої системи освіти Волині. Вище докладно розглядалися точки зору російських історіографів, суть яких зводилась до того, що хоча всі ці навчальні заклади і перебували під опікою російського уряду і були відкриті за дозволом російських властей, але не діяли на користь Росії, а навпаки [5].

Ці ж дослідники зауважують, що і в польських джерелах про той час є багато вказівок на те, «как напропалую веселилась польская шляхта, похоронив свое „крулевство”, и вовсе не чувствуя перемены режима» [9].

Потрібно зазначити ще один важливий момент, а саме про атмосферу Кременця, яка сприяла тому, що тут, а не в етнографічній Польщі, з'явилися перші прояви нових прогресивних ідей, зокрема в літературі. Саме з цієї кременецької атмосфери увійшла в літературу нова генерація талановитих, з оригінальними, новаторськими поглядами і відвагою при втіленні їх у життя. Їхня діяльність значною мірою вплинула на формування національно-патріотичних почуттів тодішнього волинського суспільного середовища, особливо молоді. Очевидно не випадково, що найбільш прогресивно налаштована частина саме вихідців Кременецького ліцею поповнила лави так званої «української школи» та літератури і своїми творами сприяла формуванню відповідних суспільних настроїв.

Література

1. Волынская революция в первой четверти XIX века // Киевская старина, Т. 1. – 1883. – С. 12.
2. Волынская революция в первой четверти XIX века // Киевская старина, Т. 1. – 1883. – С. 136.
3. Голубовский П. Киевская старина / П. Голубовский. – 1884, – Т. XIX. – С. 694.
4. Грушевський М. Історія України – Руси / М. Грушевський. – К., 1913. – Т. 8. – ч. 1. – С. 184-185.
5. Черняхівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. І. Черняхівський. – К, 1999. – С. 70-72.
6. Шульгин Н. Историческое обозрение / Н. Шульгин. – СПб, 1875. – С. 23.
7. Andrzejowski A. Ramoty starego Detjuka o Wolyniu / A. Andrzejowski. – Wilno, 1921. – Т. 11. – Ст. 16.
8. Dr. Anloni I. Oswiate na dawnich kresach / Dr. Anloni I. // Przewodnik Naukowyi literacki. – 1876.
9. Rolle M. Ateny Wolynskie. Skic z dziejow oswiaty w Polsce / M. Rolle. – Lwow-Krakow, 1923. – Ст. 109.
10. Sulkowski J. Pare wrazen z targow Wolynskich / J. Sulkowski // Zycie Krzemienieckie, 1937. – S. 324-327.

В статье анализируется деятельность Кременецкого лицея Юго-Западного региона, который способствовал поднятию культурно-образовательного уровня среди широких масс населения. Также он сыграл важную роль в формировании системы образования и дальнейшем её развитии в этом регионе.

Ключевые слова: образование, оценка, культура, лицей, преподаватель, исследователь, деятель, независимость.

The article analyzes the activities of Kremenets Lyceum South-West region, which helped to raise the cultural and educational level among the broad masses of the population. He also played an important role in the formation of the education system and its further development in this re

Key words: education, mark, culture, lyceum, professor, inquirer, personality, independence.